

ებრაელთა განსახლების ისტორიისათვის
სამხრეთ საქართველოში და მათი სოციალური
მდგომარეობა
THE HISTORY OF JEWISH SETTLEMENTS AND THE SOCIAL
STATUS OF JEWS IN SOUTHERN GEORGIA

ნონა ნებიერიძე
Nona Nebieridze

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
Faculty of Humanities

საკვანძო სიტყვები: ებრაელები, განსახლება, სოციალური
მდგომარეობა, სინაგოგა, ეპიგრაფიკული ძეგლი.

Keywords: Jewish, Settlements, Social Status, Synagogue, Epigraphic
Monument.

სამხრეთ საქართველოში ებრაელთა უძველესი დასახლებების დადგენა რთულია წყაროთა სიმწირის გამო. ისტორიული წყაროების, მოგზაურთა ჩანაწერების, საარქივო დოკუმენტების, ებრაული ეპიგრაფიკული ძეგლების შესწავლის საფუძველზე სამხრეთ საქართველოში ებრაელთა ცხოვრების კვალი იკვეთება XVII საუკუნეში. გამონაკლისად შეიძლება მივიჩნიოთ წუნდა, სადაც შემორჩენილი ტოპონიმის გამო შესაძლოა სურათი შეიცვალოს და ებრაელების კვალი ანტიკურ ხანას დაუკავშირდეს. ანტიკური ქალაქი წუნდა უბნებად იყო დაყოფილი. ერთ-ერთი უბნის სახელი ჭიუტ-მალა ებრაელთა უბანს უნდა ნიშნავდეს. მოსაზრებას მკვლევარი ლ. ჭილაშვილი გამოთქვამს და მას ამგვარად ასაბუთებს: ჭიუტ იგივე არაბული ჭიეჰუდ-იეჰუდია, რაც ებრაელს უნდა ნიშნავდეს, ხოლო მალა („მანა“) – უბანს. ამგვარად, ჭიუტ-მალის (ურიათუბნის) სახით, საქმე გვაქვს წუნდაში ცალკე უბნის არსებობის დამოწმებასთან.

თუ გადავხედავთ ებრაელთა დასახლების ტიპებს, მცირე ქალაქებსა და სოფლებში ებრაელები ადგილობრივ მოსახლეობასთან ერთად, შერეულად ცხოვრობენ. დიდ და განვითარებულ ქალაქებში, ისინი ცალკე უბნებად ცხოვრობენ, რომლებშიც დასტურდება სალოცავი, სასაფლაო და სასწავლებელიც კი. ამიტომ გასაკვირი არ არის, რომ ანტიკურ ქალაქ წუნდაში, რომელიც ჯავახეთის ერთ-ერთი განვითარებული ქალაქი იყო, ებრაელთა ცალკე უბანი არსებულებო.

სამხრეთ საქართველოში ებრაელთა განსახლების შესახებ ყველაზე სრულყოფილ ცნობებს გვანვძის XVIII საუკუნის გეოგრაფოსი ვახუშტი ბატონიშვილი, რომელიც ებრაელთა დასახლებებს მოიხსენიებს აბასთუმანში, აწყურში, ახალციხეში, ადიგენში და სხვ.

ებრაელების განუწყვეტელ მიგრაციას და საცხოვრებელი ადგილის შეცვლას პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური ფაქტორები განაპირობებდა. სხვადასხვა დროს აწყურში და ახალციხეში გადასახლდნენ სამხრეთ საქართველოს მკვიდრი ებრაელები. 1821-1831 წლებში ამიერკავკასიაში შემოიღეს შეღავათიანი ვაჭრობა, რამაც ახალციხე მნიშვნელოვან სავაჭრო ქალაქად აქცია თავისი სტრატეგიული ადგილმდებარეობის

გამო. ვაჭრობის მიზნით საზღვარგარეთ გამგზავრებისათვის მთავრობა სხვადასხვა ვადით გასცემდა ნებართვას, რაც აშკარად ადასტურებს, რომ ახალციხელ ებრაელებს ინტენსიური სავაჭრო ურთიერთობები ჰქონდათ ევროპასთან, რუსეთთან, ირანთან და ოსმალეთთან.

XIX ს. 30-იან წლებში ებრაელებს ჩამოყალიბებული ჰქონდათ „სოლომონის სახელობის სავაჭრო კომპანია“. რომლის წევრებს, ევროპული და აზიური საქონლის ვაჭრობის გარდა, რუსული ფაბრიკის ნაწარმიც ჩამოჰქონდათ გასასყიდად.

მუსლიმი მმართველების ზეწოლა, რუსეთ-თურქეთის ომი, გამუდმებული თავდასხმები და ძარცვა, მაღალი გადასახადები ფრიად გაუსაძლისს ხდიდა სამხრეთ საქართველოში მცხოვრები ებრაელების ყოფას. ისინი იძულებულნი ხდებოდნენ, შეეცვალათ საცხოვრებელი ადგილი და თავი შეეფარებინათ შედარებით უსაფრთხო და ამავე დროს, ეკონომიკურად დაწინაურებული ქალაქებისთვის. სამხრეთ საქართველოში ასეთი ქალაქი იყო ახალციხე, სადაც ებრაელების უმრავლესობის თავმოყრა სავაჭრო ურთიერთობების განვითარებას და ეკონომიკურ აღმავლობას უკავშირდება.

ქართულ საისტორიო წყაროებთან ერთად ებრაელთა ისტორიის, დასახლებების, წეს-ჩვეულებების და სოციალური მდგომარეობის შესახებ საინტერესო მასალას გვანვდიან ევროპელი მოგზაურები და ეთნოგრაფები. ამ მხრივ გამორჩეულია იუდა ჰალევი ჩორნის, XIX საუკუნის ებრაელი მოგზაურის და ეთნოგრაფის ჩანაწერები. ის მოგვითხრობს ებრაელთა ტრადიციების, საცხოვრებელი ადგილის, ისტორიული მასალების, მატერიალური სიძველეების, არტეფაქტების შესახებ. ი. ჩორნიმ შეისწავლა სინაგოგის კედლის წარწერა და ეპიტაფიები. მან უძველესი საფლავის ქვა 1739 წლით, ხოლო სინაგოგის დასავლეთ კედელზე შერულებული წარწერა 1740 წლით დაათარილა.

საინტერესოა, რომ სინაგოგის კედელზე განთავსებულ ზემოთ ხსენებულ წარწერას ვერ მიაკვლია მკვლევარმა, ნ. ბაბალიკაშვილმა, რომელმაც 1970 წელს გამოაქვეყნა ნაშრომი ახალციხის ეპიგრაფიკული ძეგლების შესახებ. წარწერა მოწმობს, რომ სალოცავი აუგიათ 1862 წელს. ჩნდება კითხვა, თუ

ჩორნი 1869 წელს ეწვია ახალციხეს, რატომ არ მოიხსენიებს ის ამ წარწერას და ახლად აშენებულ სინაგოგას? ამ ორ წარწერას შორის კიდევ ერთი შეუსაბამობაა. კერძოდ, დღეისათვის არსებული წარწერა სინაგოგის სამხრეთ კედელზეა განთავსებული, შესასვლელი კარის თავზე, გარე ფასადზე, ხოლო ჩორნის მიერ აღწერილი წარწერა განთავსებულია დასავლეთის კედელზე, შიგნით, დიდ ქვაზე. მოგზაური აღნიშნავს, რომ ახალციხის მკვიდრთ სინაგოგის აშენების თარიღი არ ახსოვთ. თუმცა, გაუგებარია, როგორ შეიძლებოდა ახალციხის მკვიდრთ არ ხსოვებოდათ ახლადაშენებული სალოცავის თარიღი? ჩემი აზრით, მოგზაური მოიხსენიებს ძველ სინაგოგას, რომელმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწია.

ი. ჩორნი ეწვია ახალციხისა და აწყურის თემს. აწყურში მისი მასპინძლობა თანატომელებმა ვერ შეძლეს არასათანადო საცხოვრებელი პირობების გამო. მისივე სიტყვებით, „ყველანი მიწურსა და ბნელ სახლებში ცხოვრობდნენ“. ამიტომ თემის საპატიო სტუმარი მოლა ეფენდის სახლში გაჩერდა, ხოლო ხარჯი ჯამაათმა იკისრა. სოფლის უხუცესებმა თავიანთი წარსულის და აწმყოს შესახებ უამრავი საინტერესო ამბავი უამბეს მოგზაურს. ახალციხეში სტუმრობისას ეთნოგრაფი რაბი იოსების დავითაშვილის სახლში დაბინავდა. მან დეტალურად აღწერა ახალციხის თემის წეს-ჩვეულებები, რელიგიური დღესასწაულები, ნიშნობის და ქორწილის ტრადიციები, დაკრძალვის ცერემონიალი. ამდენად, მისი ჩანაწერები უაღრესად მნიშვნელოვან მასალას გვანვდის იმდროინდელი თემის ცხოვრების წესის, განსახლების და სოციალური მდგომარეობის შესახებ.

სამხრეთ საქართველოში ებრაელთა კვალი დღეისათვის თითქმის ყველგან წაშლილია. ჩვენამდე არ მოუღწევია ებრაული კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლებს. გამონაკლისს წარმოადგენს აწყური, სადაც შემორჩენილია ებრაელების სასაფლაო ებრაულენოვანი ეპიტაფიებით და ახალციხე, სადაც ებრაულ უბანში მდებარეობს ორი სინაგოგა და დიდი სასაფლაო. ახალციხის სინაგოგაში ინახება ორი სეფერ თორა (რომელთაგან ერთ-ერთი სავარაუდოდ 500 წლის წინათ უნდა შექმნილიყო) და სხვა მრავალი ისტორიული ნივთი, რაც სამხრეთ საქართველოს საგანძურს წარმოადგენს. რაც შეეხება მოსახლე-

ობას, დღეისათვის ახალციხე ერთადერთი ქალაქია სამხრეთ საქართველოში, სადაც ებრაელები ცხოვრობენ.

ლიტერატურა:

- ი. დავიდი, ნაწერები, II, თელ-ავივი, 1976;
- ი.პ. ჩორნი, მოგზაურობა იმიერ და ამიერკავკასიაში, საქართველოს ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები, III, თბილისი, 1945.

Due to the scarcity of sources, it is hard to identify the ancient Jewish settlements in Southern Georgia. According to historical sources, travelers' records, archive documents and Jewish epigraphic monuments, the Jews lived in Southern Georgia in the 17th century. The only exception is Tsunda, where, as a preserved toponym proves, the trace of Jews in Southern Georgia may be found in the antique epoch. The ancient town Tsunda was divided into districts. The name of one of the districts – Jiut-Mala, must mean “the district of the Jews”. This opinion has been expressed by a scholar Levan Chilashvili, who argues that Jiut is the same as Arabic Jiehud-Yehud, meaning a Jew, whereas „Mala“ („Mana“) means a district. Thus, a separate district of Jews must have existed in Tsunda under the name Jiut-Mala, which means the district of the Jews.

The study of the types of Jewish settlements proves that in towns and villages the Jewish population was mixed with the local one. However, in large and developed cities, the Jews lived in separate districts and had their own synagogues, cemeteries and schools. Therefore, it is no wonder that in the ancient town Tsunda, which was one of the developed towns in Javakheti, there was a separate Jewish district.

A geographer of the 18th century, Prince Vakhushti, provides the most detailed information regarding the Jewish settlements in Southern Georgia. According to this author, there were Jewish settlements in Abastumani, Atskuri, Akhaltsikhe, Adigeni and other places.

The constant migration of Jews was conditioned by political, social and economic factors. At different times, the Jews residing in

Southern Georgia moved to Atskuri and Akhaltsikhe. In the years 1821-1831, concessionary trade was introduced in South Caucasus. This turned Akhaltsikhe into an important trading place due to its strategic location. The government issued permissions of different duration to people who wanted to travel abroad for trade purposes. This proves that the Jews of Akhaltsikhe had intense trade relationships with Europe, Russia, Iran and the Ottoman Empire.

In the 30s of the 19th century, the Jews had established “Solomon’s Trade Company”. Apart from trading in European and Asian goods, its members also imported the goods produced by Russian factories.

The pressure of Moslem governors, the war between Russia and Turkey, constant raids and attacks, as well as high taxes, made the life of the Jewish community of Southern Georgia unbearable. They were forced to migrate to comparatively safe and, at the same time, economically advanced cities. In Southern Georgia, such a city was Akhaltsikhe. A large concentration of the Jewish population in this city was due to developed trade relationships and a flourishing economy.

Alongside Georgian historical sources, interesting information regarding the history of Jews, their settlements, customs, traditions and social status is provided by European travelers and ethnographers. In this respect, special mention should be made of Judah Haveli Chorny, Jewish traveler and ethnographer of the 19th century. In his records, he tells about Jewish traditions, settlements, history, ancient objects and artefacts. J. Chorny studied the inscriptions on the wall of a synagogue and epitaphs on gravestones of Jewish cemeteries. According to him, the oldest gravestone was dated by the year 1739, and the inscription on the Western wall of the synagogue was made in 1740.

Interestingly enough, a scholar N. Bablikashvili was unable to find the above-mentioned inscription on the synagogue wall. In 1970, he published a paper on the epigraphic monuments of Akhaltsikhe. The inscription proves that the synagogue was built in 1862. Hence, the question: if Chorny visited Akhaltsikhe in 1869, why does not he

mention this inscription and the newly-built synagogue? There is another discrepancy with regard to the two inscriptions: at present, the inscription is made on the outer façade of the Southern wall of the synagogue, above the entrance. However, the inscription described by Chorny is located on a large stone of the Western wall, from the internal side. The traveler notes that residents of Akhaltsikhe do not remember the date of construction of the synagogue. Yet, it is strange that the residents of Akhaltsikhe do not remember the date of construction of a newly-built synagogue. In my opinion, the traveler makes mention of the old synagogue which has not survived till the present time.

J. Chorny visited the communities of Akhaltsikhe and Atskuri. The Jewish residents of Atskuri were unable to host him due to severe living conditions. As Chorny notes, “all of them lived in huts and dark hovels“. Therefore, the honorable guest stayed at Mullah’s house and the hospitality costs were covered by the Moslem population. The old people of the village told the traveler many interesting stories about their past and present life. When visiting Akhaltsikhe, the ethnographer stayed at Rabbi Joseph Davitashvili’s house. Chorny gives a detailed description of the customs and rites of Akhaltsikhe community, their religious holidays, engagement and wedding traditions, as well as burial rituals. Thus, his records provide significant material regarding the lifestyle, settlement and social status of the Jewish community of the given period.

Currently, there are no traces of Jews in Southern Georgia. The Jewish cultural heritage has not been preserved in the region. The only exceptions are Atskuri, with remaining Jewish cemetery and Hebrew inscriptions, and Akhaltsikhe, with two synagogues and a large cemetery in a Jewish district. The synagogue of Akhaltsikhe has preserved two Sefer Torahs (one of which must have been created 500 years ago) and many other ancient objects that form the treasury of Southern Georgia. As for the population, currently, Akhaltsikhe is the only town in Southern Georgia with a Jewish community.

References:

- David I.(1976). Natserebi, II, Tel-Aviv.
- Chorni, I.H.(1945). Mogzauroba imier da amierkavkasiashi, sakartvelos ebraelta istoriul-etnografiuli muzeumis shromebi [Journey across the Transcaucasia, Proceedings of the Historical-Ethnographic Museum of the Jews of Georgia], III, Tbilisi, 1945.

**შუა საუკუნეების ქართული „სანიშნო“
დედების, ე. წ. ავტორიტეტული ხელნაწერების
ძიებაში**
**SEARCHING FOR RELIABLE MEDIEVAL GEORGIAN
ORIGINALS – AUTHORITATIVE EXEMPLARS**

თამარ ოთხმეზური
Tamar Otkhmezuri

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა
ეროვნული ცენტრი
Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts

საკვანძო სიტყვები: შუა საუკუნეები, ქართველი მთარგმნელები,
გადამწერები, ხელნაწერები, ავტოგრაფები.

Keywords: Middle Ages, Georgian Translators, Scribes, Manuscripts,
Autographs.